

İhracat ve İthalatın Turizm Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz
The Effect Of Exports And Imports On Tourism: An Econometric Analysis On EU Countries

Ahmet ŞAHBAZ 

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, , Siyasal Bilgiler Fakültesi, asahbaz@erbakan.edu.tr

Zehra AKEL 

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
zehraakel97@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Geliş:16.09.2021

Kabul:28.09.2021

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat,
Turizm ve Panel Nedensellik Analizi.

Araştırma Makalesi

ÖZ

Bu çalışma, 1996-2019 dönemi 11 Avrupa Birliği ülkesi için ihracat ve ithalatın turizm üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Ampirik yöntem olarak hem ülkeler arası korelasyonu hem de ülkeler arasındaki heterojenliği dikkate alan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel Granger nedensellik yaklaşımı ile test edilmiştir. Ampirik sonuçlara göre ülke bazında Portekiz’de ihracattan turizme, İrlanda’da turizmden ithalata ve turizmden ihracata doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca panelin genelinde ihracattan turizme ve ithalattan turizme doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde ihracat ve ithalattaki pozitif yönlü gelişmelere turizmin ve/veya gelen turistlerin daha da artmasına neden olmaktadır.

ARTICLE INFO

Received: 16.09.2021

Accepted: 28.09.2021

Keywords: Export, Import, Tourism and
Panel Causality Analysis.

Research Article

ABSTRACT

This study analyzes the effects of exports and imports on tourism for 11 European Union countries for the period 1996-2019. Emirmahmutoğlu and Köse (2011) panel, which considers both the correlation between countries and the heterogeneity between countries as an empirical method, has been tested with the Granger causality approach. According to the empirical results, a causal relationship from export to tourism in Portugal, from tourism to import in Ireland and from tourism to export was determined on a country basis. In addition, there is a causal relationship from export to tourism and from import to tourism throughout the panel. Therefore, positive developments in exports and imports in these countries cause an increase in tourism and/or incoming tourists.

1. GİRİŞ

Turizm ve dış ticaretin son dönemler hızla büyümesi oldukça dikkat çekmektedir. Küreselleşmenin en hızlı ve en ileri boyutlarını yaşayan dünya ekonomileri bu entegre oluşumla birlikte hem ülkeler arası dış ticaretin artmış hem de turizm sektörü hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu gelişmeler dikkate alındığında sorulabilecek sorulardan bir tanesi, turist gelişleri ile ticaret arasında herhangi bir ilişki olup olmadığıdır. Khan (2006)’a göre teorik olarak turizm ve ticaret arasındaki bağlantı belirtilen argümanlarla doğrulanabilir. Bunlar; turistler yabancı bir ülkeyi ziyaret etmek için kendi ülkelerinden ayrıldıklarında, harcama kalıplarını kendi ülkelerinden yabancı ülkeye kaydırırlar. Turistler, yabancı ülkede birçoğunun ithal edilmesi gereken mal ve hizmetleri tüketmektedir. Böylece turizm ticarete yol açabilmektedir. Seyahatler aynı zamanda iş ziyaretçilerini de içerdiğinden yeni girişimler başlatarak veya ticaret anlaşmaları müzakere eden devlet acenteleri aracılığıyla uluslararası ticaretin artmasına da yol açabilmektedir. Bir dizi turist, lüks ürünler satın almak için yabancı ülkelere seyahat edebilir veya yerel üreticilerden kendi ülkelerine uygun ürünleri ihraç etmelerini isteyebilir, bu da dış ticareti teşvik etmektedir.

Birçok çalışmada ülke ekonomileri için turizm sektörünün önemi araştırılmış ve özellikle ülkeye döviz girişi sağlaması nedeniyle ekonomik büyümede ve dış ticaret dengesinin sağlanmasında önemli rol aldığı genel olarak kabul edilen bir görüş haline gelmiştir (Aslan, 2008; Brida ve Pulina, 2010; Bahar ve Kozak, 2013; Çoban ve Özcan, 2013). Turizm sektörünün dış ticaret dengelerine ve dış ticaret ilişkileri üzerine etkisinin incelenmesi oldukça geniş bir çerçeveye sahiptir. Bu bağlamda bu iki konunun birbiriyle ilişkisinin belirlenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple bu çalışmanın amacı, ekonomileri içinde turizm sektörünün büyük payı olan Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde dış ticaretin turizm üzerindeki etkilerini ampirik olarak analiz etmektir. AB ülkeleri hem yaptıkları dış ticaret hacimlerinin büyüklüğü hem de cazip turizm merkezi olması sebebiyle bu bölgede turizm ve dış ticaret ilişkisinin ortaya konulması uygulanacak ticaret politikaları ve turizm sektörünün ekonomiye katkısının artırılması hedefinde netlik sağlayacaktır. Çalışma uygulanan analiz tekniği ve AB ülkelerinde turizm dış ticaret ilişkisinin literatürde pek fazla yer almamasından dolayı literatüre katkıda bulunması beklenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümü giriş kısmı, ikinci bölümünde teorik çerçeve tartışılmakta olup üçüncü bölümü literatür incelemesini içermektedir. Dördüncü bölümde veri seti, yöntem ve ampirik bulgulara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel olarak değerlendirme yapılarak politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. TURİZM VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: TEORİK ÇERÇEVE

Gelişmiş ve yeni gelişen sanayileşmiş ekonomilerde son yıllardaki uluslararası ticaret ve uluslararası seyahat verilerinin rastgele incelenmesi, bu zaman serilerinin çok sık birlikte hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası ticaret akışlarını artıran ve dolayısıyla daha açık hale gelen (ister mutlak ister göreceli olsun) ülkeler, uluslararası seyahat akışlarını da arttırmışlardır ve bunun tersi de geçerli olmaktadır (Kulendran ve Wilson, 2000; 1001). Teorik olarak incelendiğinde dış ticaret ve turizm sektörü arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığından söz etmek mümkündür.

Uluslararası seyahatin birçok nedeni vardır. Bunlar arasında zevk, macera, merak, iş, arkadaşları ve akrabaları ziyaret etmek, eğitim ve spor, eğlence gibi aktiviteler sıralanabilir. Genel olarak seyahat nedenleri 4 farklı başlık altında toplanabilir; Bunlar (i) iş seyahati ; (ii) tatil seyahati ; (iii) arkadaşları ve akrabaları ziyaret etmek ve (iv) diğer seyahatlerdir. İş seyahatleri doğrudan ticaret ile ilişkilidir. Ancak diğer seyahat nedenleri de dolaylı olarak ticaretle ilgili olmaktadır. Çünkü turistler o ülkede üretilen veya başka türlü üretilen belirli ürün türlerini talep edebilmektedirler. O ülkede üretilmeyen ürünleri talep ederlerse, bu nedenle ithal edilmek zorunda kalırlarsa, bu ithalatta artışa neden olabilir. Öte yandan, turistler yerel olarak üretilen ürünleri satın alırsa, bu o ülkenin gelirini artıracaktır. Ticaret hacimleri daha yüksek olan ülkeler muhtemelen daha açık ekonomiler olacak ve turizm endüstrisinde daha gelişmiş olacaklardır. Bu nedenle, turizm endüstrisindeki genişleme, turistik ürünlere olan talep arttığında ticarete de bir genişlemeye yol açacaktır (Khan ve Lin, 2002).

Dış ticareten turizme doğru nedensellik ilişkisinin olduğu durumda ise; daha önce de ifade edildiği üzere dış ticaret ve/veya iş gezisi uluslararası turizmin önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Ayrıca dış ticaret ve/veya iş gezisinden sonra turizm ülkesine olan ticari ya da iş amaçlı gezilerde bir artış olacak ve sonrasında ise ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin daha da gelişmeye başlayacaktır. Bu durumda her iki ülkenin birbirini tanıma fırsatı daha da artacaktır. Sonuçta her iki ülke arasındaki ticari amaçlar ile başlayan iş gezileri tüketicilerin de artan ilgisiyle birlikte, turizm amaçlı gezilere dönüşecektir (Bahar ve Baldemir, 2008; 100).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Dış ticaret ve turizm ilişkisi göz önüne alındığında literatürde yapılan bir çok ampirik uygulama bulunmaktadır. Bu çalışmaların genel olarak sonuçları incelendiğinde genel görüş turizm ve uluslararası ticaret arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğuna kanıtlar sunmaktadır (Kulendran ve Wilson, 2000; Shan ve Wilson, 2001; Wong ve Tang, 2008; Polat vd., 2011; Sarmidi ve Salleh, 2010; Fry vd., 2010; Gautam ve Kg, 2012; Özcan ve Yorgancılar, 2016; Tandoğan ve Genç, 2016) Bununla birlikte tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koyan çalışmalar da vardır (Katırcıoğlu, 2006; Bahar ve Baldemir, 2008; Polat vd., 2011; Kadir ve Jusoff, 2010; Sarmidi ve Salleh, 2010; Surugiu ve Surugiu, 2011; Masidda ve Mattana, 2012; Özcan ve Yorgancılar, 2016).

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar	Dönem-Ülke	Yöntem	Sonuç
-------	------------	--------	-------

Kulendran ve Wilson(2000)	1982-1997-Avustralya	Eş bütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	T ve IT çift yönlü nedensellik
Shan ve Wilson(2001)	1987-1998, Çin'in Amerika, İngiltere, Japonya ve Avustralya ile arasındaki ticari ve turizm ilişkileri.	Toda ve Yamamoto nedensellik yaklaşımı	T ve IT çift yönlü nedensellik
Khan vd.(2005)	1978-2000-Singapur	Koentegrasyon ve Granger nedensellik testi	TA ve IT eşbütünleşiktir
Katircioğlu(2006)	1977-2004, KKTC	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi	T den IT ye tek yönlü nedensellik
Wong ve Tang(2008)	1986-2008, Singapur	Toda- Yamamoto yöntemi	TA ve IT çift yönlü nedensellik.
Bahar ve Baldemir(2008)	1980-2005, Türkiye	Dicky-Fuller durağanlık ve Granger nedensellik testleri	T den EX e tek yönlü nedensellik
Polat vd.(2011)	1997-2010-Türkiye	Nedensellik Testi	T den EX e tek yönlü nedensellik, IM ile çift yönlü
Kadir ve Jusoff(2010)	1995-2006-Malezya	Nedensellik Testi	EX den T ye, IM den T ye ve IT den T ye tek yönlü nedensellik
Sarmidi ve Salleh(2010)	1997-2007, Malezya, Singapur, Tayland, Endonezya, Brunei Darussalam,	ARDL ve Granger nedensellik analizleri	T den EX ve IM e tek yönlü, IT ve T çift yönlü nedensellik
Fry, vd.(2010)	1992-2007, Güney Afrika	Pedroni eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleriyle	Uzun dönemde çift yönlü nedensellik
Santana-Gallego vd.(2011)	1980-2006, OECD ülkeleri	Nedensellik ve eş-bütünleşme testleri	Sayısal modelin sonuçlarına göre gelen turizmi uluslararası ticareti teşvik etmektedir.
Surugiu ve Surugiu(2011)	1990-2019, Romanya	Birim kök eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi	OPEN den T ye tek yönlü nedensellik
Gautam ve Kg(2012)	1996-2008, Hindistan'ın diğer ülkelerle analizi	Granger nedensellik testi	ABD, İtalya ve Kanada için IT ve T arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi
Massidda ve Mattana(2012)	1987-2009, İtalya	Granger nedensellik ve eşbütünleşme analizleri	IT den T ye tek yönlü ilişki
Lee(2012)	1980-2007, Singapur	Sınır testi ve Granger nedensellik analizi	Turizme dayalı ithalat ve ihracata dayalı turizm hipotezleri geçerlidir.
Vencovska(2014)	2000-2012, Çek cumhuriyeti ile 38 ülke	GMM	Anlamli bir ilişki yok
Björkhage(2014)	1995-2011, AB-15 ülkeleri	Panel veri analizi	T, IT üzerinde pozitif etkiye sahip
Uğuz(2014)	1984-2010, Türkiye	Eş-bütünleşme testi, VECM ve Granger nedensellik	Dış ticaret ile turizm gelirleri arasında nedensellik var
Özcan ve Yorgancılar(2016)	1963-2010, Türkiye	Granger ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	IT, EX ile T çift yönlü, T'den IM'ye tek yönlü nedensellik
Özcan(2016)	1995-2013, 16 akdeniz ekonomisi	Panel Granger nedensellik analizi	
Tandoğan ve Genç (2016)	1980-2013, Türkiye	Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi	Çift yönlü nedensellik
Terzi ve Tütüncü(2017)	1985-2014, Türkiye	Toda- Yamamoto ve VAR yöntemleri	Turizm gelirleri ve dışa açıklık arasında pozitif yönlü ilişki var
Ongan ve Göçer(2020)	1997-2017, ABD-Kanada ve ABD-Meksika	Eşbütünleşme ve ARDL testi	Uluslararası ticaret ve turizm arasında pozitif yönlü ilişki var

Not: Tabloda verilen kısaltmaların ifade ettiği değişkenler; TG: Turizm Gelirleri, T: Turizm, EX: İhracat, IM: İthalat, IT: Uluslararası Ticaret, TA: Gelen Turist, OPEN: Dışa Açıklık.

4. MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada ihracat ve ithalatın turizm üzerindeki etkisini analiz edilmektedir. Bu bağlamda 11 Avrupa Birliği ülkesinin 1996-2019 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak ekonometrik tahminler yapılmıştır. Bunun için iki ayrı model kurulmuştur. İlk modelde (1) ihracatın turizm üzerindeki etkini, (2) modelde ise ithalatın turizm üzerindeki etkisi tahmin edilmektedir. Veriler dünya bankası veri tabanından elde edilmiştir ve doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

Tablo 2. Modelde Yer Alan Ülkeler

Almanya	Hırvatistan	Macaristan	Romanya
Bulgaristan	İrlanda	Polonya	Slovenya
Finlandiya	Güney Kıbrıs	Portekiz	

Tablo 3. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Değişken Açıklaması	Dönemi	Kaynağı
ts	Gelen Turist Sayısı	1996-2019	WB- WDI
ihr	Mal ve Hizmet İhracatı (Cari Dolar)	1996-2019	WB- WDI
ihr	Mal ve Hizmet İthalatı (Cari Dolar)	1996-2019	WB- WDI

$$ts_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}ihr_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Eşitlik 1’de ts turist sayısını, ihr ihracat değişkenini ve ε ise hata terimini temsil etmektedir. Ayrıca eşitlik 2’deki ith ise ithalat değişkenini göstermektedir. Alt indislerden i kesit sayısını ve t ise zamanı göstermektedir.

$$ts_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}ith_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

5. EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Herhangi bir ülkede ortaya çıkan bir değişikliğin diğer ülkeleri etkileme olasılıkları veya ülke ekonomilerinin birbirinden etkilenme olasılığı bulunmaktadır. Bu durum literatürde, yatay kesit bağımlılık “Cross-Section Dependency, (CD) testleri” kullanılarak test edilmektedir. Analizlerin ilk aşamasında eşitlik 1 ve 2’ye yönelik yatay kesiti oluşturan ülkelerin yatay kesit bağımlılıklarının olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Breusch ve Pagan (1980)’e göre, değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunması durumunda, bunun dikkate alınması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulundurulması halinde elde edilen analiz sonuçları bu durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir. Yatay kesit bağımlılığından sonra eşitlik 1 ve 2’de yer alan her bir ülkeye ait katsayıların homojen olup olmadıklarının da tespit edilmesi oldukça önemlidir. Tablo 4’te Model I için homojenlik testi (HT), yatay kesitlerden birinde gerçekleşen değişimin diğer ülkelerde aynı ve/veya farklı düzeylerde etkilenip etkilenmediklerini analiz etmektedir.

Analizlerde, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen homojenlik testi, (Slope Homogeneity Test) veya Delta (Δ) testi kullanılmıştır. Bu yöntemin özelliği örneklemin büyüklüğüne göre iki farklı test önermektedir. Bunlardan Δ testi, büyük örneklem; Δ_{adj} testi ise, küçük örneklem için geçerli ve/veya daha tutarlıdır. Bu testlerin hipotezleri ise; “ $H_0: \beta_i = \beta$ (Eğim katsayıları homojendir)” ve “ $H_1: \beta_i \neq \beta$ (Eğim katsayıları homojen değil, heterojendir)” şeklindedir (Özcan ve Özmen, 2018: 43).

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değil, heterojendir.

Tablo 4’te Model 1 ve Model 2 için homojenlik test sonuçlarına yer verilmiştir. H_0 hipotezi değişkenlerin homojen olduğunu öne sürmektedir. Buna göre Tablo 4’teki Model I’e ait sonuçlar değişkenler arasında herhangi bir etkileşimin olmadığını, yani bu anlamda değişkenlerin heterojen olduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile, ekonomik şoklar her bir ülkeyi farklı düzeylerde etkilemektedir. Benzer şekilde Tablo 2’de de Model II için homojenlik test sonuçları rapor edilmiştir. Bu sonuçlara göre de bir ülkede ortaya çıkan bir ekonomik şokun diğer ülke ve/veya ülkeler üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Dolayısıyla Model II ülkeleri de heterojen bir yapıya sahiptir.

Tablo 4. Homojenite Testleri

Model 1		
Regresyon Modeli: $ts_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}ihr_{it} + \varepsilon_{it}$	İstatistik	Olasılık Değeri
Homojenite testleri:		
$\tilde{\Delta}$	13.691	0.000***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	14.595	0.000***
Model 2		
Regresyon Modeli: $ts_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}ith_{it} + \varepsilon_{it}$	İstatistik	Olasılık Değeri
Homojenite testleri:		
$\tilde{\Delta}$	12.680	0.000***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	13.517	0.000***

*, ** ve *** sırasıyla yüzde 10, 5 ve 1'de istatistiksel anlamlılığı gösterir.

Breusch-Pagan (1980) CDLM testi, zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olan örneklerde yatay kesitin varlığını kontrol etmek için kullanılırken, Pesaran (2004) CDLM testinde ise tam tersi zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olan örnekler için kullanılmaktadır. Pesaran ve Yamagata (2008), bu testin istatistiğine varyansı ve ortalamasını ekleyerek sapmasını düzeltmektedir ve bu nedenle sapması düzeltilmiş LM testi olarak ifade edilmektedir (Kılıç vd, 2018: 144). Bu çalışmada kesitler arası bağımlılığın varlığını test eden yatay kesit bağımlılığı testinin hipotezleri şu şekildedir:

H₀: Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H₁: Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Tablo 5'te değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığı test sonuçları gösterilmektedir. Buna göre ihracat (lnihr) ve ithalat (lnith) serilerinde tüm testlerde hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde "yatay kesit bağımlılığı yoktur" boş hipotezi reddedilmekte, alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu durumda panele dahil edilen seriler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bununla birlikte bağımlı değişken olan turist sayısı (Ints) Breusch- Pagan (1980) CDLM ve Pesaran (2004) CDLM testlerinde ise hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde "yatay kesit bağımlılığı yoktur" boş hipotez kabul edilirken, Pesaran ve Yamagata (2008) ve Pesaran (2004) CD testlerinde "yatay kesit bağımlılığı yoktur" boş hipotez reddedilerek, "yatay kesit bağımlılığı vardır" alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bu sonuçlara göre serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Ints		lnihr		lnith	
	Statistic	p-value	Statistic	p-value	Statistic	p-value
CD_{lm} (BP,1980)	68.406	0.106	77.110	0.026**	96.729	0.000***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	1.278	0.101	2.108	0.018**	3.979	0.000***
CD (Pesaran, 2004)	-1.555	0.060*	-2.544	0.005***	-1.541	0.062*
LM_{adj} (PUY, 2008)	81.395	0.000***	80.865	0.000***	78.274	0.000***
Sabitli ve Trendli Model	Ints		lnihr		lnith	
	Statistic	p-value	Statistic	p-value	Statistic	p-value
CD_{lm} (BP,1980)	63.890	0.193	86.187	0.005***	96.654	0.000***
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	0.848	0.198	2.974	0.001***	3.972	0.000***
CD (Pesaran, 2004)	-1.756	0.040**	-2.717	0.003***	-2.215	0.013**
LM_{adj} (PUY, 2008)	76.725	0.000***	76.102	0.000***	73.569	0.000***

*, ** ve *** sırasıyla yüzde 10, 5 ve 1'de istatistiksel anlamlılığı gösterir.

Çalışmada, ihracat, ithalat ve turist sayısı değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri test edilmiştir. Nedensellik analizleri için oldukça farklı yöntemler olmakla birlikte, bu çalışmada Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik yaklaşımı tercih edilmiştir. Çünkü Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) yaklaşımı nedensellik testlerini panel veriye uyarlayan son nesil, yeni ve güncel bir yöntemdir. Bu yaklaşımın temel özelliği, katsayıların heterojenliği üzerine tahsis edilmiş bir nedensellik yaklaşımıdır. Bunlara ilave olarak, bu yöntemde değişkenlerin durağan ya da eşbütünleşik olup olmadıklarına bakılmaksızın, ülkelerarası heterojenliğin geçerli olduğu varsayılmakta, bu varsayımda yönetime bir esneklik kazandırmaktadır (Özcan vd., 2018: 68). Ayrıca Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi, bu esnekliğe ek olarak yatay kesit bağımlılığını da dikkate almakta ve kritik değerler de bootstrap dağılımlarından türetilmektedir. Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre Model 1 ve Model 2 için homojenliği reddederek, heterojenlik kabul edilmiştir. Ayrıca Tablo 5'te de değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Tablo 4'teki homojenlik test sonuçlarına ve Tablo 5'teki yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik analizi uygulanmıştır. Emirmahmutoğlu (2011: 85)'e göre, heterojen panel veri modellerinde paneldeki bireyler için tek tek zaman boyutunda tahminler yapılarak bireye özgü test istatistikleri de elde edilebilmektedir. Bu durumda bireysel test istatistikleri birleştirilerek toplu istatistiklerde verebilmektedir. Böylelikle heterojen panel veri modellerinde hem tek tek hem de tüm bireyler için genel bir sonuç elde edilmekte ve aynı zamanda homojen panel modellerine göre daha tutarlı sonuçlar içermektedir (Ağır ve Tıraş, 2018: 1567). Bu gerekçelerden dolayı bu çalışmada Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik yöntemi kullanılarak tahminler yapılmıştır.

Tablo 6. Panel Nedensellik Sonuçları Model I

Ülke	Gecikme	ihr \neq ts		ts \neq ihr	
		İstatistik	p-değeri	İstatistik	p-değeri
Almanya	1.000	0.015	0.903	0.053	0.817
Bulgaristan	1.000	2.694	0.101	2.055	0.152
Finlandiya	1.000	0.969	0.325	0.204	0.651
Hırvatistan	1.000	2.116	0.146	1.055	0.304
İrlanda	1.000	0.002	0.964	3.616	0.057*
Kıbrıs	1.000	0.514	0.474	0.027	0.871
Macaristan	1.000	0.853	0.356	0.788	0.375
Polonya	1.000	1.475	0.225	0.303	0.582
Portekiz	1.000	3.475	0.062*	0.287	0.592
Romanya	1.000	0.613	0.434	0.587	0.444
Slovenya	1.000	1.244	0.265	0.068	0.794
Panel sonuçları	Fisher İstatistiği	p-değeri			
ihr \neq ts	27.399	0.009***			
ts \neq ihr	19.590	0.358			

Not: \neq Granger olmayan (non-Granger) nedensellik hipotezini gösterir. Optimal gecikmeler, VAR modelinde maksimum gecikmeler 3 olarak ayarlanarak ve Schwarz bilgi kriteri ile seçilmiştir. The bootstrap kritik değerleri, 1000 replikasyona göre elde edilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla yüzde 10, 5 ve 1'de istatistiksel anlamlılığı gösterir.

Tablo 6'da yer alan Model I için yapılan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi sırasıyla "İhracat Turizmin Nedeni Değildir" ve "Turizm İhracatın Nedeni Değildir" H_0 hipotezlerini test etmektedir. Bu sonuçlara göre sadece Portekiz için "İhracat Turizmin Nedeni Değildir" boş hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Buna ilave olarak "Turizm İhracatın Nedeni Değildir" şeklindeki boş hipotez ise sadece İrlanda için reddedilmektedir. Diğer tüm ülkeler için boş hipotezler kabul edilmektedir. Ayrıca panelin geneli için "İhracat Turizmin Nedeni Değildir" boş hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla panelin genelinde tüm ülke gruplarında ihracattan turist sayısına doğru %1 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Panelin genelinde turist sayısından ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 7. Panel Nedensellik Sonuçları Model II

Ülke	Gecikme	ith \neq ts		ts \neq ith	
		İstatistik	p-değeri	İstatistik	p-değeri
Almanya	1.000	0.149	0.699	0.420	0.517
Bulgaristan	2.000	3.924	0.141	3.221	0.200
Finlandiya	1.000	1.218	0.270	0.120	0.729
Hırvatistan	2.000	1.194	0.550	0.941	0.625
İrlanda	1.000	0.195	0.659	6.625	0.010**
Kıbrıs	1.000	0.754	0.385	0.093	0.760
Macaristan	1.000	0.924	0.336	0.702	0.402
Polonya	1.000	1.297	0.255	0.687	0.407
Portekiz	1.000	2.199	0.138	1.106	0.293
Romanya	1.000	1.106	0.293	0.517	0.472
Slovenya	1.000	0.957	0.328	0.249	0.618
Panel sonuçları	Fisher İstatistiği	p-değeri			
ith \neq ts	24.755	0.017**			
ts \neq ith	24.397	0.220			

Not: \neq Granger olmayan (non-Granger) nedensellik hipotezini gösterir. Optimal gecikmeler, VAR modelinde maksimum gecikmeler 3 olarak ayarlanarak ve Schwarz bilgi kriteri ile seçilmiştir. The bootstrap kritik değerleri, 1000 replikasyona göre elde edilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla yüzde 10, 5 ve 1'de istatistiksel anlamlılığı gösterir.

Tablo 7'de de Model II için yapılan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi sonuçları rapor edilmiştir. Ülke bazında sadece İrlanda için "Turizm İthalatın Nedeni Değildir" şeklindeki boş hipotez %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Diğer tüm ülkeler için boş hipotezler kabul edilmektedir. Ayrıca panelin geneli için "İthalat Turizmin Nedeni Değildir" boş hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu durumda panelin genelinde tüm ülke gruplarında ithalattan turist sayısına doğru %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Panelin genelinde turist sayısından ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada 11 Avrupa Birliği ülkesi için 1996-2019 dönemi verileri kullanılarak dış ticaretin turizm üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Turizm için referans gösterge olarak ülkeye gelen turist sayısı bağımlı değişken olarak analize dahil edilmiştir. Ampirik yöntem olarak Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik analizi kullanılmıştır. Üç nedenden dolayı bu yöntem tercih edilmiştir. Bunlardan ilki bu yaklaşım, katsayıların heterojenliği üzerine kurulmuş bir nedensellik yaklaşımıdır. Bu yöntemde ikinci olarak değişkenlerin durağan ya da eşbütünleşik olup olmadığına bakılmaksızın ülkeler arası heterojenliğin geçerli olduğu varsayılmaktadır (Özcan vd., 2018: 68). Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi yöntemdeki bu esnekliğe ilave olarak, üçüncü olarak yatay kesit bağımlılığını da dikkate almakta ve kritik değerler bootstrap dağılımlarından türetilmektedir. Elde edilen ampirik sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

- Model I'de panelin geneli için "İhracat Turizmin Nedeni Değildir" boş hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla panelin genelinde tüm ülke gruplarında ihracattan turist sayısına doğru %1 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
- Model I'de panelin genelinde turist sayısından ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
- Model I'de Portekiz için "İhracat Turizmin Nedeni Değildir" boş hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Turizm İhracatın Nedeni Değildir" şeklindeki boş hipotez ise sadece İrlanda için reddedilmektedir.
- Model II'de panelin geneli için "İthalat Turizmin Nedeni Değildir" boş hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Dolayısıyla panelin genelinde tüm ülke gruplarında ithalattan turist sayısına doğru %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
- Model II'de panelin genelinde turist sayısından ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
- Model II'de ülke bazında sadece İrlanda için "Turizm İthalatın Nedeni Değildir" şeklindeki boş hipotez %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Diğer tüm ülkeler için boş hipotezler kabul edilmektedir.

Sonuç olarak ülke bazında Portekiz’de ihracattan turizme, İrlanda’da turizmden ithalata ve turizmden ihracata doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca panelin genelinde ihracattan turizme ve ithalattan turizme doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerde ihracat ve ithalattaki pozitif yönlü gelişmelere turizmin ve/veya gelen turistin daha da artmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. & Tıraş, H. H., (2018). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(4), 1558-1573.
- Aslan, A. (2008). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz. Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi, 24: 1–11.
- Bahar, O. & Kozak, M. (2013). Turizm Ekonomisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bahar, O. & Baldemir, E. (2008). Uluslararası Ticaret ile Uluslararası Turizm Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10, 4
- Björkhage, R. A. (2014). Does Travelling Fosters International Trade? A Panel Data Analysis Covering the EU15 Countries and Their Trading Partners. LUND Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Breusch, T.S. ve Pagan A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Application to Model Specification in Econometrics. Review of Economic Studies, 47, 239-254.
- Brida, G. J. ve Pulina, M. (2010). A Literature Review on the Tourism-Led Growth Hypothesis. Working Papers, 17.
- Çoban, O. & Özcan, C.C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1): 243-261
- Emirmahmutoğlu, F. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Para Krizlerinin Ekonometrik Analizi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Emirmahmutoğlu, F. & Köse, N. (2011). Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels. Economic Modelling, 28, 870-876.
- Fry, D., Saayman, A., & Saayman, M. (2010). The Relationship Between Tourism and Trade in South Africa. South African Journal of Economics, 78(3), 287-306.
- Gautam, V., & Kg, S. (2012). An Empirical Investigation about Relationship Between International Trade and Tourist Arrival: Evidence from India. Business Excellence and Management, 2(3), 53-62.
- Kadir, N., & Jusoff, K. (2010). The Cointegration and Causality Tests For Tourism and Trade in Malaysia. International Journal of Economics and Finance, 2(1), 138-143.
- Katırcıoğlu, S. T. (2006). Tourism, Openness and Growth Triangle in a Small Island: The Case of North Cyprus, 17th Symposium, Compstat; Computational Statistics, Rome, 28 Ağustos- 1 Eylül, 1163-1170.
- Khan, H. (2006). U21Global. International Trade and Tourism: An Overview, The University of Nottingham. 5(7).
- Khan, H., Toh, R. S., & Chua, L. (2005). Tourism And Trade: Cointegration and Granger Causality Tests. Journal of Travel Research, 44(2), 171-176.
- Khan, H. & Lin, C.C. (2002). International Trade and Tourism: Evidence from Co integration and Causality Tests by using Singapore Data. Annual Conference of Travel and Tourism Association (TTRA) 23-26 June, 2002, Arlington, Virginia, USA.
- Kılıç, N.Ö., Açıdoğuran, B. & Beşer, M. (2018). G-8 Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Kış 2018, 13(2), 136-146.
- Kulendran, N., & Wilson, K. (2000). Is There a Relationship between International Trade and International Travel?. Applied Economics, 32(8), 1001-1009.

Lee, C. G. (2012). Tourism, Trade and Income: Evidence from Singapore. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 23(3), 348-358.

Massidda, C. & Mattana, P. (2012). A SVECM Analysis of the Relationship between International Tourism Arrivals, GDP and Trade in Italy. *Journal Travel Research*, 52, 93-105.

Ongan, S., & Göçer, İ. (2020). The Causal Relationships between International Trade and International Tourism in NAFTA Countries: Applications of Time and Frequency Domain Approaches. *The International Trade Journal*, 34(3), 319-338.

Özcan, C. C. (2016). International Trade and Tourism for Mediterranean Countries: A Panel Causality Analysis. *Theoretical and Applied Economics*, 1(606): 203-212.

Özcan, C., & Yorgancılar, F. N. (2016). Uluslararası Ticaret ve Turizm Arasında Bir İlişki Var mı?. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 37-48.

Özcan, G. & Özmen, İ. (2018). Küreselleşme Yükselen Ekonomilerde Gelir Dağılımını Etkiler Mi?. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 35-52.

Özcan, C.C., Özman, İ. & Özcan, G. (2018). Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 60-73.

Pesaran, H. M. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Discussion Paper No. 1240, August, 5.

Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142, 50–93.

Polat, E., Turkan, S. & Gunay, S. (2011). Relationship between Tourism and Trade in Turkey. In *International Conference on Applied Economics*, 591-596

Santana-Gallego, M., Ledesma-Rodríguez, F., Perezrodríguez, J. V. (2011). Tourism and Trade in OECD Countries. A Dynamic Heterogeneous Panel Data Analysis. *Empirical Economics*, 41(2), 533-554.

Sarmidi, T. & Salleh, N. M. H. (2010). Dynamic Inter-Relationship between Trade, Economic Growth and Tourism in Malaysia. MPRA Paper No. 21056.

Shan, J. & Wilson, K. (2001). Causality Between Trade and Tourism: Empirical Evidence From China. *Applied Economics Letters*, 8(4): 279-283.

Surugiu, C. & M. R. Surugiu (2011). Causality between Tourism Exports and Trade Openness: Empirical Analysis for Romanian Tourism. *Young Economists Journal/Revista Tinerilor Economisti*, 9(17), 100-110.

Tandoğan, D., & Genç, M. C. (2016). Türkiye'de Turizm ve Ticari Açıklık Arasındaki İlişki: Toda ve Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 59-70.

Terzi, H., & Tütüncü, A. (2017). Turizm Gelirleri ve Dışa Açıklık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 79-107.

Uğuz, S. Ç. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (26), 18-22.

Vencovska, J. (2014). The Determinants of International Tourism Demand. Charles University in Prague.

Wong, K. N. & Tang, T. C. (2008). Tourism and Openness to Merchandise and Services Trade in Singapore: An Empirical Investigation, Monash University. Department of Economics, 26/08.